

A VALLÁS (EGYHÁZ) ÉS AZ ETNIKAI IDENTITÁS KAPCSOLATA

Református magyarok a kárpátaljai Nagypaládon

Jelen dolgozatomban a református vallás és az etnikai identitás kapcsolatáról, a felekezeti hovatartozásról, mint a nemzeti identitás egyik fontos komponenséről kívánok rövid áttekintést adni egy kárpátaljai református magyar közösség példáján keresztül.

Összegzésemet az elmúlt két évben Kárpátalján végzett kutatásaimra alapozom. Életrajzi interjúkban próbálom megragadni az egyéni sorsokat, ezeken keresztül megtalálni az önazonosságtudat tendenciáit, szabályszerűségeit: hogyan hat a felekezeti hovatartozás a nemzeti önazonosságtudatra.

Szükségszerűnek tartom, hogy először két kulcsfogalomról ejtsek szót. A modern társadalomban az egyén egyszerre több közösség, társadalmi csoport tagja. Ezen társadalmi csoportok egyike az etnikai vagy nemzetiségi csoport, melynek Parsons szerinti jellemzője a transzgenerációs tradíció, amelynek három alapvető eleme:

- a közös nyelv, amely generációról generációra öröklődik;
- a közösség kultúrtörténete: az elődök és utódok közötti kulturális kontinuitás;
- a tradíciók átörökítése, amely a múltra és jelenre való figyelem mellett a jövőre való vonatkoztatása ennek a kontinuitásnak.

Ez a megközelítés azonban túlzottan idealisztikus, hiszen az etnikai csoportok vizsgálata általában variációkat mutat fel.¹ Az etnikai csoporttagság társadalmi és kulturális definíció kérdése. Az etnikai identitás olyan csoportidentitás, amely a különböző etnikumokkal való összehasonlítás folyamatában jön létre, és amely más csoportidentitásokkal együtt a társadalmi identitás egyik elemét képezi.² Egyéni és közösségi szükséglet önmagunk önmeghatározó jegyekkel való ellátása, amelyek a múltban, a jelenben is és remény van rá, hogy a jövőben is érvényesek lesznek. Tehát az identitás, etnikai azonosulás az elődökkel és a kortársakkal, folytonosságot feltételez.³

Az etnikai identitás egyik fontos komponense a felekezeti hovatartozás, az egyház, a vallás. A vallást, mint kulturális rendszert tekintem, amely anynyiban tér el más a „kultúra egészét formáló intézményektől” (így az etnikai csoporttól), hogy „a lényegét alkotó hit-, cselekvés- és értékrendszert egy természetfölötti lénybe vetett hit irányítja”.⁴ Az egyház adja meg egy közösség alapvető világtérlemezési fogalmait, kategóriáit, szimbólumait.⁵ Az egy-

ház hagyományaival, a vallásgyakorlás formáinak fenntartásával lassítja az etnikai létet veszélyeztető változási folyamatokat (bizonyos esetekben viszont ennek fordítottja tapasztalható). Az etnikai identitás fenntartására és kifejezésére alkalmas a vallás gyakorlati oldala, és különösen annak közösségi formái.⁶

A nyugati kereszténység (katolikus és protestáns egyaránt) egyetemessége azonban összeütközésbe kerülhet a parciális közösséghez kötöttséggel. Hogyan lehet megoldást találni? A megoldás alternatívája lehet a két szélsőséges eset:

- az egyház univerzalizmusa, amikor is elszakad a valóságtól, a közösségtől;
- az egyház univerzalizmusának teljes eltűnése, amikor is önmaga számára legfőbb értéké teszi az etnikum szolgálatát.

A valódi megoldás azonban a két szélsőség között van: az egyház a közösséget, mint természetes emberi közösséget védi.⁷

A vizsgált falu Nagypalád a történelmi Szatmár vármegyében, a jelenleg Ukrajnához tartozó Kárpátontúli Területen a magyar határ mellett fekszik. Fényes Elek magyar falunak említi: 870 református, 30 görög, 5 római katolikus és 15 zsidó lakossal.⁸ A lakosság csaknem teljes egésze református, kivételt néhány katolikus család képez. A falu lakosainak száma a 90-es években 1956, ebből 1876 magyar, 30 ukrán, 50 cigány.⁹ A legfontosabb tényezők, amelyek évtizedeken át segítették megőrizni Nagypalád népéletének vonásait: a vallás, a kismemesi tradíciók, az endogámia és ezen tényezők egymást erősítő szerepe.

VALLÁS

Nagypalád a 16. század óta rendelkezik református anyateplommal. Ez is bizonyítja, hogy az itt lakók korán áttértek a református hitre. A református vallásnak jelentős szerepe van az etnikai identitás megőrzésében. Az elmúlt évtizedek szovjet elnyomtatásában a református egyház valamilyeni szolgálatát magyar nyelven látta el, így lett a lelki erő és a magyarság megtartója. A kárpátaljai magyarság legnépesebb felekezete a református gyülekezet kb. 100000 hívőjével.¹⁰ Ez az egyik magyarázata annak, hogy a református egyház a „nemzeti egyház” szerepét tudja betölteni. A protestáns azonosságtudatnak egyik alapvető összetevője az, miszerint a reformátusság képviseli az „igazi” magyarságot.¹¹ Minél nagyobb az elnyomás, annál nagyobb a ragaszkodás az egyházhoz, a templomhoz. Az egyház szerepe – különösképp kisebbségi helyzetben – abban is jelentős, hogy a közösség minden tagját, a legkisebb gyerektől az idősekig összefogja, egyrészt ünnepeivel: amelyek átfogják az emberi élet fordulóit (keresztelés, konfirmáció, házasságkötés, temetés) és az egész esztendőt (karácsony, húsvét, pünkösd); másrészt pedig különböző intézményeivel (vallási, kulturális cso-

portok). Külön ki kell emelni a templom jelentőségét, amely szimbólumává válhat a közösségnek: „a templom s a közösség egy volt”.¹² Mégis azt kell mondanom, az elmúlt évtizedekben csökkent a vallás orientáló szerepe. Csökkent és fellazult a gyülekezet belső kohéziója, a vallásgyakorlásban generációs ellentétek jelentkeznek. Jellemző ezekre a közösségekre az „etnoreligionizmus” társadalmi modellje: aki szorosabban kötődik felekezetéhez , az szorosabban kötődik nemzetiségi, etnikai, nemzeti csoportjához is.¹³ Vallásos egyének és közösségek köteleességüknek tartják, hogy hűek maradjanak az ősök kultuszához, az "emlékezet népe" legyenek, mert ha elhal a vallás, a hit, elsorvad a nyelv, a szokás, a kultúra, megszakad a hagyomány.¹⁴

KISNEMESI TRADÍCIÓK

A nemesség alsó, jórészt paraszti életmódban élő rétege alkotta Nagypalád lakosságának domináns részét. Így Nagypaládra is jellemző, hogy mint nagyobb tömegben kismemesek által lakott település, a nemesi és az egyházi élet sok szálon kötődött egymáshoz. A 18. században szerveződő presbitériumok első tagjai, minthogy a társadalom vezető rétege a nemesség, a nemesrendűek közül kerültek ki. A nemesi gőg gyakran megakadályozta és elhúzódozó folyamattá tette a nem nemesi származásúak presbitériumba kerülését. A rendi előjogok ugyan megsemmisültek, de megmaradt és gyakran előbukkant a nemesi öntudat, kivagyiság, dölyf, a nemesi lét büszkesége, amely valamelyest kompenzációt jelentett az alacsony életszínvonalal szemben. A 19. századtól a templom a helyi társadalom találkozási helye, ezért nem meglepő, hogy ott is a templomon kívüli társadalmi viszonyokat kívánták kifejezni. Az évszázadok alatt kialakult ülésrend gyakran a mai napig is meghatározza az egyén helyét az istentiszteleteken.¹⁵ A helyek kifejezik a család rangját, de ez nem feltétlenül azonos a jelenlegi anyagi helyzetükkel, hanem kialakult tradíció eredménye. Ezek a jelenségek a mai napig megfigyelhetők Nagypaládon is. A paládiak nemcsak a más vallású és nemzetiségűektől különítik el magukat, hanem a szomszédos, de már a Tiszaháton fekvő községektől is. *„Tiszahát–Péterfalva, meg az a környék, az a nép nem nagyon szeret dógózni, inkább urizálni szeretnek. Nálunk meg dógózni kell, dógos nép a miénk.”* *„A paládiak büszkék magukra, jómódú emberek vótak, na hát gazdák.”* A paládik büszkesége, dölyfössége és ebből fakadó környéktől való elkülönülése a szomszédos településeken egységes képet alakított ki Nagypaládról. *„A paládiak irigyek, de büszkék is.”* *„A paládiak maradiak, bezárkózóak, kockafejűek.”* *„Mihelyt Palád rögtön galád”* tartja a szomszéd falvakban (de Nagypaládon is) ismert közmondás. Az itt említett példák is bizonyítják a kismemesi tradíciók számtalan ellentmondását. A társadalmi változások bonyolult, hosszú ideig tartó folyamatként mennek végbe, a vallásos gondolkodás, viselkedés, magatartás nem az egyik pillanatról a másikra változik meg. Ezért is találhatunk hasonlóságot a régi és a ma is élő formák között.¹⁶

ENDOGÁMIA

A vallási endogámia az etnikai keveredést gátló legerősebb tényezők egyike. Jelen esetben a vallási endogámia etnikai endogámiát is jelentett, hiszen a református és a magyar ugyanazt jelentette ebben a közegben. *„Ritka volt, hogy idegenből hozott lányt. A kolhoz idején jött sok lány ide feleségnek. Ne legyen két fajta vallás a családban!”* *„Az én időmben még nagyon megnézték, hogy ha nem az a vallás, csak most nem nézik már. Régebben nem hoztak ide mást asszonynak, csak magyart.”* A vallás orientáló szerepének csökkenése miatt azonban fellazultak a vallási endogámia keretei. Az utóbbi néhány évtizedben emelkedik a vegyesházasságok aránya, más vallásúak is bekerülnek a korábban teljesen református családokba. *„Régen még nagyon nézték, hogy azonos vallásúak házasodjanak össze, a háború után a nagyon volt a legfontosabb, nagy gazda ne házasodjon rangon alulival. Ma már ezt sem nézik nagyon, bár vannak még kivételek, ahol tiltják a lányt a fiútól, mert az szegényebb családból származik.”* Bár a szovjet uralom idején valamelyest megnőtt a vegyes házasságok száma, még ma is elenyésző ezek aránya, különösen pedig azok az esetek a kirívóak, ha nem magyar házasodik be a faluba.

A fiatalabb korosztály számára is fontos a valláshoz, egyházhoz tartozás, mint forma, viszont mint tartalom, az egyházhoz tartozás már nem játszik központi szerepet, világképet formáló tényezőt.¹⁷

A házassági kapcsolatok irányát elsősorban az azonos etnikai csoporthoz való tartozás határozza meg. Nagypalád esetében a magyar időkben ez főleg Botpaládot és Kispaládot jelentette. Később házasság szempontjából Fertőszalmás vált társközséggé, és ez összefüggésbe hozható azzal, hogy egy közigazgatási egység alá kerültek. Nagypalád református lakossága azonban önmagában véve egy endogám közösség, hiszen az endogámia eléri a 80%-ot. Természetesen előfordul néhány esetben, hogy más, főleg környékbeli falvakból házasodnak. A közösségi szolidaritás élményalapja a közös múlt tudatának elevenen tartása, erre szolgálnak az ünnepek. Az ünnepek, amelyek az együtvé tartozás és az egymásra utaltság érzését alakítják ki. Különleges helyet foglalnak el a kisebbségben élő magyarság életében a nemzeti ünnepei. Az identitás megőrzését szolgáló közösségi stratégiák szíve a hagyomány, a hagyomány fenntartása, továbbadása, megújítása. A nemzeti ünnepek, az együtt ünneplések célja megteremteni és reprodukálni az összetartozás élményét.¹⁸ Az ünnepek természetesen hozzájárulnak a nemzeti szimbólumokat, jelképeket. A jelkép közösségi történelem teremtő képessége nem egyszerűen csoportidentitást hoz létre, hanem kötődést az ősökhez és a még meg nem született utódokhoz. Ezek a szimbólumok az adott nemzet teljes egészét jelképezik mind a nemzet tagjai, mind más nemzetek tagjai előtt. A vizuális nemzeti szimbólumok közé soroljuk a zászlót, a címet, a nemzeti intézményeket, az emlékműveket. Az auditív szimbólumok közé pedig a dalokat, énekeket, amelyek közül kettő emelkedik ki: a Himnusz és a

Szózat.¹⁹ Ezek a szimbólumok az egész nemzet előtt ismertek és használatosak. Egy-egy közösség számára azonban vannak helyi szinten ismert és használatos szimbólumok: a falu vagy város címere, zászlója vagy éppen a helyi emlékművek. Nagypaládon ez utóbbiaknak különös jelentősége van. Ezt mutatja az, hogy ebben az alig több mint 1500 lelket számláló faluban hat emlékmű, emléktábla van elhelyezve. Ezek közül a legrégebbi a régi temetőben található síremlék, amely Zolnay István 48-as honvédszázadosnak állít emléket, aki Nagypaládon halt meg 1884-ben. Ezt a síremléket a református egyház újította fel. Zolnay Istvánról nevezték el a falu egyik újonnan kiépült utcáját. Szintén az 1848/49-es forradalomhoz és szabadságharchoz kötődik még egy emlékmű: a falu központjában, a templom előtt álló Kossuth szobor, amelyet 1995. március 15-én avattak fel. Itt szokták megrendezni a március 15-ei és az augusztus 20-ai ünnepeket egyaránt. Ezeket a megemlékezéseket a helyi tanács, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség helyi szervezete, a református egyházközség és a helyi iskola közösen szervezi és rendezi meg.

Emléktábla állít örök emléket a templom falán a sztálini önkény áldozatának, Zsurki József tiszteletesnek, akít 1946-ban Nagypaládról hurcoltak el Szibériába, ahol tíz évig raboskodott. Halálakor a helyi egyház állíttatott síremléket egykori lelkészének Beregszászon. A faluban található még három emlékmű: az egyik az új temető bejáratánál a II. világháború nagypaládi áldozatainak állít emléket, a másik a régi temetőben az I. világháborúban hősi halált halt paládiaknak állít örök emléket. A falu készítette el helyben a harmadik világháborús emlékművet is, amely a Nagypaládról elhurcolt zsidók emlékét őrzi. Ezek az emlékművek, amelyek szimbólummá válnak e kis közösség életében adnak teret az ünnepnek, a közös múlt, a hagyomány, az ősök emlékezetének. Végül hadd fejezzem be vázlatos ismertetésemet azzal a gondolattal, hogy a református vallás milyen szerepet játszik a kárpátaljai magyarság „babiloni fogságában”.²⁰ Igen, „babiloni fogság”, mert más népek között élni, bár szülőföldjén az embernek, jelenti az alkalmazkodást, alkalmazkodni az ország társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális rendjéhez, a többiek nyelvéhez, szokásaihoz. Alkalmazkodni, de önfeladás nélkül, elfogadtatni a mi szokásainkat, és megmaradni annak, akik vagyunk: ennek a kis közösségnek reformátusnak és magyarnak.

JEGYZETEK

1. Garami-Szántó, 1995. 115.
2. Lázár, 1995. 30.
3. Bodó, 1991. 67–70., Keszeg, 1991. 259–262.
4. Tüskés, 1987. 215.
5. Zalatnay, 1991. 4.
6. Bartha, 1991. 47–49.
7. Zalatnay, 1991. 3–12.

8. Fényes, 1851. 186. Vö.: Borovszky S. : Nagypalád: 1490 magyar, főleg református lakos.
9. Ezen adatok a helyi tanácsnál találhatóak meg. Az ukrán elnevezés alatt a nem magyar nemzetiségűeket értik: ukránok, ruszinok, oroszok.
10. Tóth, 1991. 130–147.
11. Kósa, 1993. 7.
12. Nagy, 1991. 331.
13. Garami–Szántó, 1992. 120–121.
14. Hajnády, 1995. 11–12.
15. Kósa, 1993. 73–81.
16. Kósa, uo. 81.
17. Huseby, 1983. 433.
18. Komoróczy, 1995. 264.
19. Csepeli, 1992. 9–14.
20. Komoróczy, 1995.

IRODALOM

BARTA Elek

1991 A vallás és a nemzeti kisebbségek néprajzi kutatása. In: *Nemzetiség-Identitás* (Szerk. Ujváry Z.–Eperjessy E.–Krupa A). Békéscsaba–Debrecen. 47–49.

BODÓ Julianna

1991 Etnikai jelképek és identitás. In: *Nemzetiség-Identitás* (Szerk. Ujváry Z.–Eperjessy E.–Krupa A). Békéscsaba–Debrecen. 67–70.

BOROVSZKY Samu

én. *Magyarország vármegyéi és városai*. Szatmár vármegye hn.

CSEPELI György

1992 *Szimbólumok a nemzeti ideológia tudáskészletében*. In: *Regio* 1992/2. 3–18.

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geográfiai szótára* II. Pest.

GARAMI Erika – SZÁNTÓ János

1992 *Magyarországi szlovákok identitása*. In: *Regio* 1992/2. 113–135.

HAJNÁDY Zoltán

1995 *A kultúra mint emlékezet*. Budapest.

HUSEBY Éva Veronika

1983 Endogám és exogám tendenciák egy északkelet-magyarországi faluban. In: *Lakodalom* (Szerk.: Novák L.–Ujváry Z.) Debrecen. 431–463.

KESZEG Vilmos

1991 Identitás-váltás. Megjegyzések a periférikus tudás európai módosulásához. In: *Nemzetiség-Identitás* (Szerk. Ujváry Z.–Eperjessy E.–Krupa A). Békéscsaba–Debrecen. 259–262.

KOMORÓCZY Géza

1995 *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Budapest.

KÓSA László

1993 *Egyház, társadalom, hagyomány*. Debrecen.

LÁZÁR Guy

1995 A kisebbségek szerepe a nemzeti identitás kialakulásában. In: *Regio* 1995/1–2. 28–63.

NAGY Olga

1991 Az egyház (vallás) szerepe az identitás megőrzésében. In: *Nemzetiség-Identitás* (Szerk. Ujváry Z.–Eperjessy E.–Krupa A). Békéscsaba–Debrecen. 330–333.

TÓTH István

1991 Szempontok a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség önszerveződésének történetéhez. In: *Regio* 1991/2. 130–147.

TÜSKÉS Gábor

1987 A protestáns közösségek népi kultúrájának néhány kérdése In: *Népi Kultúra-Népi Társadalom* XIV. Budapest. 215–234.

ZALATNAY István

1991 Etnikai közösség: kihívás és feladat az egyházak számára régióinkban. In: *Regio* 1991/3. 3–12.

